

Úloha č. 6

Božie slovo, slzy a radosť

Úvodné poznámky k Nehemiášovi ôsmej kapitole

Chronologické zaradenie Neh 8 v rámci kníh Ezdráš-Nehemiáš

WILLIAMSON podáva viacero dôkazov o tom, že Neh 7,72b - 8,18 bol neskoršími redakčnými úpravami vyňatá z Ezdrášovho memoáru¹ a vsadená do Nehemiáša. Týmto spôsobom konečný redaktor vytvoril z čítania Mojžišovho zákona vyvrcholenie samotného obnovenia Jeruzalema. Pôvodný literárny aj historický kontext Neh. 7,72b - 8,18 treba hľadať v Ezdrášovi medzi kapitolami 8 a 9.² V tomto prípade môžeme vidieť, že redaktor uprednostňuje teologické poslanstvo, pred bezchybnou chronológiou Ezdráša-Nehemiáša.

Teologický kontext Neh. 8

Na začiatok je dobré si uvedomiť, že hlavným zámerom ôsmej kapitoly knihy Nehemiáš, nie je akási rekonštrukcia synagogálnej liturgie v poexilnej dobe, ale hlavný dôraz je kladený na knihu zákona (hebr. *Tóra* - tj. 5 kníh Mojžišových). Môžeme si všimnúť zaujímavú štruktúru ôsmej kapitoly.

I. Neh 8,1-12 prvý deň: a) 1-7 čítanie Tóry
b) 8-12 počutie Tóry

II. Neh 8,13-18 druhý deň: a) 13-15 čítanie Tóry
b) 16-18 činenie Tóry

Oba dni začínajú spoločným zhromaždením (vv. 1 a 13) a končia radostnou oslavou (vv. 12 a 18). Z toho vyplýva, že možnosť počuť a činiť Tóru je radostnou udalosťou, hodnou oslavy, a to napriek tomu, že prvotné počutie Tóry vyvolalo v poslucháčoch smútok (v. 9). Po dokončení hradieb a brán mesta je čítanie Tóry začiatkom rekonštrukčných prác na Božom ľudu. Až reformácia Judejčanov podľa Božieho slova je dokončením prác na obnove chrámu.

¹ Ezdrášov memoár podobne aj Nehemiášov memoár patria k pôvodným prameňom, z ktorých bola kniha Ezdráš-Nehemiáš skoncipovaná. Viac o tejto záležitosti vid' DILLARD, R. B. LONGMAN, T. *Úvod do Starého zákona*. 2. vyd. Praha: Návrat domů, 2011. 450 s. ISBN 978-80-7255-244-3. str. 170-171. Rovnako aj v úvodoch komentárov: FENSHAM, F. Ch. *The New International Commentary of the Old Testament: The Book of Ezra and Nehemiah*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Co. 1982. s. 268. eISBN 978-1-4674-0585-0. [Kindle version]. a WILLIAMSON, H. G. M. *Word Biblical Commentary: Ezra-Nehemiah*, vol. 16. Grand Rapids: Zondervan, ePab edition 2018. s. 566. ISBN 978-0-310-58836-8.

² vid' WILLIAMSON, H. G. M. *Word Biblical Commentary: Ezra-Nehemiah*, str. 394.

Nedeľa: Spoločné zhromaždenie ľudu

(Neh. 8,1-2 SEkP) ¹*Všetok ľud do jedného sa zhromaždil na námestie pred Vodnou bránou. Vyzvali zákonníka Ezdráša, aby priniesol knihu Mojžišovho zákona, ktorý Hospodin prikázal Izraelu. ²Kňaz Ezdráš v prvý deň siedmeho mesiaca priniesol zákon pred zhromaždenie mužov, žien a tých, ktorí boli schopní rozumieť, čo počúvajú.*

Kontextom tohto zhromaždenia je Lv. 23,24 "Povedz Izraelitom toto: Prvý deň siedmeho mesiaca budete mať slávnosť odpočinku pripomenutú trúbením a bohoslužobným zhromaždením." Jedná sa o slávnosť nového roku "Deň trúbenia". "Môžeme predpokladať, že to bolo zamýšľané ako deň radosti."³ V chráme bolo možné zhromaždenie iba mužov, tu sú však zhromaždení všetci muži, ženy a aj deti. Pod pojmom "tí, ktorí boli schopní rozumieť" môžeme chápať práve deti.⁴ Tóra je určená každému, kto ju môže počuť a porozumieť jej. Zároveň môžeme vidieť, že Boží zákon chce byť nie len počutý, ale aj pochopený. Pre pohanské povery a tajomstvá tu nie je miesto.

³ FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. str. 216.

⁴ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 396.

Pondelok: Čítanie a počúvanie zákona

(Neh 8,3 SEkP) ³*Čítal z neho na námestí pred Vodnou bránou od svítania do poludnia pred mužmi, ženami a tými, čo boli schopní rozumieť. Pozornosť všetkých bola upriamená na knihu zákona.*

Tento verš slúži ako zhrňujúci úvod k veršom 4-8. Môžeme ho chápať ako "nadpis"⁵. Nejde tu teda o narušenie chronológie medzi veršami 3 a 5 ako na to niektorí poukazujú. Ak berieme do úvahy, že Neh 8 treba umiestniť do historického kontextu Ezd 8-9, potom Vodná brána je ešte stále v ruínach. Je pravdepodobné, že sa toto zhromaždenie udialo zvonku hradieb, teda mimo mesto (*lifnej* - doslova "pred tvárou"⁶ Vodnej brány čo znamená "zvonku"⁷), aby tam bolo dostatok priestoru na zhromaždenie. Kniha bola čítaná pol dňa, teda "6-7 hodín"⁸, čo vysvetľuje aj prítomnosť ďalších mužov vo v. 4, ktorí boli s Ezdrášom. Takéto dlhé čítanie nie je náročné len pre tých čo čítajú, ale je možno ešte náročnejšie pre tých, čo sústredene počúvajú. "Pozornosť upriamená na knihu zákona" je samozrejme centrálnym bodom nie len tohto verša, ale celej kapitoly.

(Dt 4,1 SEkP) ¹*Teraz Izrael počúvaj ustanovenia a právne predpisy, ktoré vás učím zachovávať, aby ste žili a mohli ste vojsť a obsadiť krajinu, ktorú vám dáva Hospodin, Boh vašich otcov.*

Termín *weatta Jisrael šema* "a teraz Izrael počuj!" je upozornením na to, že teraz prídu veľmi dôležité slová. Spolu s ďalším termínom *šema Jisrael* "počuj Izrael!" je to charakteristický dôraz v Dt 4-10 "(4,1; 5,1; 6,4; 9,1; 10,12)"⁹.

Sloveso "počuť" má v hebrejčine aj ďalšie významy: "dávať pozor, vnímať, rozumieť, venovať pozornosť, poslúchať, preskúmať (právo)"¹⁰. Nie je to teda len letmé počutie, ale vnímanie s porozumením, skúmanie. Aby sme pochopili dôležitosť týchto slov, musíme si ukázať na príbeh, kde sám Hospodin priamo prehovoril k svojmu ľudu z ohňa (Ex 20,18-19; porov. Dt 4,10-13.36; 5,22), ľud nebol schopný takto priamo počúvať Božím slovám. Preto funguje Mojžiš ako prostredník. Tak ako Boh prehováral k Izraelu skrze Mojžiša v čase exodu, tak prehováral skrze Tóru v čase Ezdráša a Nehemiáša a rovnako tak prehovára skrze Bibliu k nám dnes.

To, čo Hospodin so svojim ľuďom komunikuje sú "ustanovenia a právne predpisy". "V tradičnom židovskom výklade boli chápané [ustanovenia a právne predpisy] ako dve

⁵ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 389.

⁶ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 131.

⁷ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 395.

⁸ tamtiež, str. 396.

⁹ CHRISTENSEN, D. L. Word Biblical Commentary: *Deuteronomy 1 - 21,9*, vol. 6A, 2. ed. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePab edition). 1115 s. ISBN 978-0-310-58841-2. str. 317.

¹⁰ AITKEN, K. T. "שמע" in: VANGEMEREN, W. A. *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 1997. 1322 s. ISBN 978-0-310-49979-4. str. 175.

kategórie prikázaní, ako sú dietetické nariadenia, pre ktoré nie je zrejmý žiadny dôvod, a druhé pre zákony, ktorých účel je zrejmý, ako sú zákazy vraždy a krádeže."¹¹

"Ustanovenia a právne nariadenia" však predstavujú poriadok a spravodlivosť. Boh prostredníctvom svojho zákona učí svoj ľud žiť usporiadaným spôsobom života. To potrebujú pre to, aby mohli "žiť, vojsť a obsadiť" zasľúbenú zem. O to isté sa jedná aj pri návrate z babylonského exilu. Ak má človek nechut' k životu podľa Božích zásad, potom nebude spokojný v krajine, kde tieto zásady platia. Podobne to platí aj pre dnešný Boží ľud, ktorý je čakateľom na návrat na Novú zem, kde budú prirodzene platiť Božie ustanovenia a právne nariadenia.

¹¹ CHRISTENSEN, D. L. Word Biblical Commentary: *Deuteronomy 1 - 21,9*, str. 318.

Utorok: Čítanie a vykladanie Božieho slova

(Neh 8,4-8 SEKP) ⁴Zákonník Ezdráš stál na vyvýšenom drevenom podstavci, ktorý na ten účel zhotovili. Vedľa neho stál po pravici Mattitja, Šema, Anaja, Urija, Chilkija, Maaseja a po ľavici Pedaja, Mišael, Malkija, Čašum, Čašbaddana, Zecharja a Mešullám. ⁵Ezdráš otvoril knihu pred všetkým ľuďom, lebo stál vyššie. Keď knihu otvoril, všetok ľud povstal. ⁶Ezdráš dobrorečil Hospodinovi, veľkému Bohu. Všetok ľud pozdvihol ruky a odpovedal: Amen, amen! Padli na kolená a klaňali sa Hospodinovi tvárou až po zem. ⁷Ješúa, Bani, Šerebja, Jamín, Akkúb, Šabbetaj, Hodija, Maaseja, Kelita, Azarja, Jozabád, Chanán, Paleja a leviti vysvetľovali ľudu zákon. Ľud stál na svojom mieste. ⁸Čítali z knihy Božieho zákona, odsek za odsekom, a vysvetľovali zmysel, aby ľudia chápali, čo sa čítalo.

v. 4: "...stál na vyvýšenom drevenom podstavci..." doslova preložené: "...stál na drevenej veži...". Hebrejský výraz *migdal* je skôr "veža"¹², toto slovo je odvodené zo slovesného koreňa *gdl*, čo znamená "byť veľký, významný, stať sa významným, vzmáhať sa..."¹³. Prekladatelia, to často prekladajú ako podstavec, alebo pódium, z dôvodu, že spolu s Ezdrášom tam stálo viacero ľudí. Takáto veža má praktický účel, aby sa hlas čítajúcich niesol do väčšej diaľky a aby boli pre všetkých viditeľní. No je tam skrytý aj teologický účel, ktorý vychádza práve z významu slovesa *gdl*, teda že slovo, čo tam zaznieva je veľké a významné. Túto myšlienku potvrdzuje aj samotný hebrejský text, ktorý uvádza, že táto veža bola zhotovená "pre slovo" (hebr. *ladavar*) a nie pre Ezdráša.

O identite menovaných, ktorí stoja vedľa Ezdráša toho veľa nevieme a preto o tom nebudeme ani špekulovať. Mohli to byť ľudia, "ktorí boli vybraní, aby pomohli Ezdrášovi pri čítaní, čo je úloha, ktorá v poexilnom Judaizme nebola obmedzená iba na kňazov a levitov."¹⁴ Čítanie v zákone je teda určené pre všetkých, nie len pre "profesionálov". Leviti mali svoj vlastný stupienok, ktorý je priamo zmienený v Neh 9,4.

vv. 5-6: Po rozbalení zvitku ľud na znamenie úcty k Božiemu slovu povstáva. Dobrorečenie pred čítaním Písma bolo "krátkym vyjadrením chvály"¹⁵. Reakcia ľudí bola trojnásobná: (1) dvihnutie rúk - "preukazovalo ich potrebu a závislosť (porov. Ezd. 9,5; Ž 28,2; 134,2), nepochybne s myšlienkou, že Boh túto potrebu splní skrze Písmo"¹⁶; (2) Hlasité zvolanie "Amen! Amen!" - vyjadruje ich súlad s Ezdrášovým dobrorečením; (3) klaňanie sa až k zemi - vyjadruje uctievanie Hospodina a pokorenie sa pred ním.

vv. 7-8: Až v siedmom verši máme zmienených Levitov, ktorí sú schopní vykladať zákon. "Každý z nich mohol vziať skupinu zo zhromaždenia, aby im vysvetlil zákon."¹⁷

¹² FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. str. 216.

¹³ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 32.

¹⁴ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 397.

¹⁵ tamtiež, str. 397.

¹⁶ tamtiež, str. 397.

¹⁷ FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. str. 217.

FENSHAM ďalej poukazuje, že títo leviti mohli zastávať tú istú funkciu, aká je popísaná pri Jošafatovej reforme v 2Krn 17,7-9:

V treťom roku svojej vlády poveril svojich hodnostárov Ben-Chajila, Obadju, Zecharju, Netaneela a Michaju vyučovať po judských mestách. S nimi boli leviti: Šemaja, Netanja, Zebadja, Asael, Šemiramót, Jonatán, Adonija, Tobija a Tób-Adonija a s nimi kňazi Elišama a Jorám. Tí vyučovali v Judsku. Mali so sebou knihu Hospodinovho zákona, pochodili po všetkých judských mestách a vyučovali ľud.

Zároveň je možné ako upozorňuje FENSHAM, že výklad môže byť aj prekladom z hebrejčiny do aramejčiny, ktorá sa v tej dobe už bežne medzi židmi používala.¹⁸

Problematickým sa nám môže javiť ôsmy verš pri konfrontácii s veršom štvrtým. Vo štvrtom verši máme Ezdráša a skupinu ľudí, ktorí čítajú Tóru. V ôsmom verši sa zdá, že čítajú leviti. Vysvetlením týchto nezrovnalostí je vo funkcii ôsmeho verša. Ten neprináša nový dej, ale slúži ako zhrnutie toho, čo bolo spomenuté v predchádzajúcich veršoch.

¹⁸ Vid' komentár k siedmemu a ôsmemu veršu v: FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. str. 217.

Streda: Reakcia Ľudu

(Neh 8,9-12 SEkP) ⁹*Vtedy kráľovský miestodržiteľ Nehemiáš, kňaz a zákonník Ezdráš i leviti, ktorí poučovali Ľud, povedali všetkému Ľudu: Tento deň je zasvätený Hospodinovi, vášmu Bohu. Nesmúťte a naplačte! Všetok Ľud totiž plakal, keď počul slová zákona.* ¹⁰*Dalej im povedal: Chod'te, jedzte dobroty, pite sladké nápoje a pošlite niečo aj tým, čo nemajú nič pripravené, lebo tento deň je zasvätený nášmu Pánovi. Nebuďte smutní, lebo radosť Hospodina je vašim útočiskom.* ¹¹*Aj leviti upokojovali všetok Ľud: Utíšte sa, lebo tento deň je posvätný. Nebuďte smutní!* ¹²*Vtedy všetok Ľud odišiel jesť, piť, posielat' dary a usporiadať veľkú radostnú slávnosť, lebo pochopil slová, ktoré mu oznámili.*

v. 9: Plač Ľudu musíme chápať v kontexte čítania a vysvetľovania zákona. Je to reakcia Ľudu na to, že sami Boží zákon nedodržiavali. Z nášho pietistického dedičstva máme blízko k tomu vnímať pravú zbožnosť cez vážne až smutné tváre. V tomto prípade je však zaujímavé, že dôvodom radosti a veselia je skutočnosť, že "tento deň je zasvätený Hospodinovi". "Takéto dni hostín sú v Starej zmluve pravidelne spájané s radosťou (napr. Dt 12,12; 16,11), možno hlavne preto, že sú spojené s pamätníkom Božej milosti voči jeho Ľudu v historických aktoch vykúpenia."¹⁹ Z toho samozrejme vyplýva princíp, že aj sobota ako pamätník stvorenia a vykúpenia by mala byť dňom radosti a spoločnej hostiny oveľa skôr, než dňom pôstu a zamračených tvári.

vv. 10-12: "...jedzte dobroty..." doslova z hebrejčiny "jedzte tučné jedlá", to poukazuje na skutočnosť, že počas Hospodinovho dňa má byť na stole to najlepšie a najchutnejšie. Abraham HESCHEL poukazuje na radosť a prípravu pred sobotou:

Každý človek musí byť veľmi, veľmi horlivý pri príprave sobotných príprav, byť pohotový a pracovitý ako človek, ktorý počul, že kráľovná sa chystá ubytovať vo svojom dome, alebo že nevesta a celý jej sprievod idú k nemu domov. Čo by taký človek urobil? Veľmi sa zaradoval a zvolal: "Akú veľkú česť, ktorú mi urobia tým, že prišli prebývať pod moju strechu!" Svojim služobníkom by povedal: "Usporiadajte dom, vyčistite a upracte ho a pripravte postele na ich počesť!" Taký muž sa sám zaneprázdni prípravou sobotného jedla, aj keby mal tisíc sluhov.²⁰

V deň zasvätený Hospodinovi sa človek stretáva so samotným Hospodinom, s jeho slovom, čo je dôvod na radosť. Preto by človek mal z takéhoto dňa urobiť ten najlepší deň a to nie len pre seba, ale aj pre ľudí v jeho okolí. V desiatom verši sú ľudia vyzývaný aj k tomu, aby sa podelili s tými, ktorí nič pripravené nemajú.

V Božom zákone sa spomínali Božie súdy v súvislosti so spásnymi skutkami. "Bolo ocenené, že milosť bola prvoradou charakteristikou jeho [Božej] prirodzenosti."²¹ Bol to

¹⁹ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 399.

²⁰ HESCHEL, A. J. *The Sabbath: Its Meaning for Modern Man*. New York: Farar, Straus and Giroux, 2011. 114 s. eISBN 978-1-466-80009-0. str. 63-4.

²¹ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 399.

práve "čin identifikácie"²² Boha so svojím ľuďom, "ktorý mal podobu radostnej oslavy a uctievania"²³.

²² WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 399.

²³ *tamtiež*, str. 399.

Štvrtok: Radosť z Hospodina²⁴

(Neh. 8,13-18 SEkP) ¹³*Na druhý deň sa zhromaždili predáci rodín všetkého ľudu, kňazi aj leviti k zákonníkovi Ezdrášovi, aby sa ďalej oboznámili so slovami zákona. ¹⁴V zákone, ktorý Hospodin prikázal prostredníctvom Mojžiša, našli napísané, že Izraeliti majú počas slávnosti v siedmom mesiaci bývať v stanoch ¹⁵a že majú vyhlásiť a rozhlásiť vo všetkých mestách i v Jeruzaleme: Vyjdite do hôr, prineste ratolesti šľachtených i planých olív, ratolesti myrtové, palmové aj ratolesti iných listnatých stromov na zhotovenie stanov, ako je napísané. ¹⁶Vtedy ľudia vyšli, doniesli ratolesti a zhotovili si stany, každý na svojej streche, na svojich dvoroch, na nádvorí Božieho domu, na námestí pri vodnej bráne. ¹⁷Tak si celé spoločenstvo tých, čo sa vrátili zo zajatia, zhotovilo stany a bývalo v nich. Izraeliti tak totiž nerobili od čias Jozuu, syna Núna, až po onen deň. Zavládla preveľká radosť. ¹⁸Každodenne, od prvého až do posledného dňa, sa čítala kniha Božieho zákona. Sedem dní svätili slávnosť a na ôsmy deň sa podľa nariadenia konalo slávnostné zhromaždenie.*

vv. 13-15: Trinásty verš poukazuje na špecifickejšie zhromaždenie. Už tam nie sú všetci prítomní. Druhý deň v siedmom mesiaci nebol žiadnym sviatkom, nie každý si mohol dovoliť mať ďalší voľný deň na čítanie Tóry. Zostali iba predáci, teda vodcovia ľudu. Pri štúdiu Tóry našli ustanovenia pre siedmy mesiac, ktoré sa týkali sviatku stánkov. Text tu vychádza z Lv 23, je však zaujímavé, že tu nie je vôbec zmienený veľmi dôležitý sviatok "Deň zmierenia", ktorý sa nachádzal práve medzi "Dňom trúbenia" a "Sviatkom stánkov". Chrám bol dokončený už za vlády kráľa Dária, ešte pred príchodom Ezdráša, takže neboli žiadne technické obmedzenia, aby sa Deň zmierenia nemohol sláviť.

vv. 16-17: Šestnásty verš popisuje ako ľud rýchlo zareagoval na to, čo počuli z Tóry. Zaujímavá je však zmienka o Jozuovi, ktorá trochu nekorešponduje s Ezd. 3,4, kde sa spomína že už v čase Zerubábelu keď boli položené základy chrámu a vybudovaný oltár už začali svätiť slávnosť stánkov. Avšak Ezd. 3,4 sa dotýka len obetí (vychádzali zrejme z Dt 16, kde sa text nezmieňuje o stavaní a bývaní v stanoch) a nie samotných stánkov. WILLIAMSON poukazuje na skutočnosť, že Jozue je spomenutý aj z toho dôvodu, aby si ľudia spojili odchod z Babylonského zajatia s oveľa dávnejším odchodom z Egypta. MYERS k tomu poznamenáva: "Spomenúť na čas Jozuu znamená spojiť Sviatok stánkov s obdobím divočiny, kedy Hospodin býval vo svätostánku a ľudia v stanoch a oddeliť ho od historických zvykov súvisiacich s poľnohospodárskymi sviatkami, ktoré boli tak príťažlivé pre Izrael."²⁵ Od čias Jozuu teda stratil Sviatok stánkov svoj pôvodný význam, spájal sa s oslavou a vďakou za úrodu, ale zabudlo sa na konkrétne historické poňatie tohto sviatku, keď Izrael putoval v stanoch spolu s Hospodinom po púšti.

Výsledkom tohto obnovenia je prejav veľkej radosti, lebo ako v časoch prvého exodu (z Egypta) bol Hospodin so svojim ľuďom, tak aj v čase druhého exodu (z Babylona) sviatok stánkov poukazuje na blízkosť Hospodina s navrátilcami. Opäť sa teda vraciame k myšlienke

²⁴ Z dôvodu, že verše 10-12 sa opakujú z predchádzajúceho dňa, budeme sa tu venovať len výkladovým poznámkam k veršom 13-18.

²⁵ MYERS in: WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 402.

z predchádzajúceho dňa, že radosť pri bohoslužbe vychádza z konkrétneho pochopenia a prežitia Božej milosti, stotožnenie sa Hospodina so svojim ľuďom a uvedomenia si skutku záchrany, ktoré sa aktuálne prejavilo ukončením babylonského exilu a návratu do vlasti. Ezdráš teda vykonal aktualizáciu Tóry do situácie návratcov z Babylona. V podobnom duchu by sme mali aktualizovať Božie slovo aj my do našej situácie, aby sme dokázali stále znovu prežívať radosť z Božieho vykupiteľského diela, aby sme si uvedomovali, že Boh sa stotožnil s človekom. V Ježišovi Kristovi je to ešte oveľa viditeľnejšie, ako v akýchkoľvek starozmluvných textoch.

Použitá literatúra

- Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.
- Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.
- CHRISTENSEN, D. L. Word Biblical Commentary: *Deuteronomy 1 - 21,9*, vol. 6A, 2. ed. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePab edition). 1115 s. ISBN 978-0-310-58841-2.
- FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Co. 1982. s. 268. eISBN 978-1-4674-0585-0. [Kindle version].
- HESCHEL, A. J. *The Sabbath: Its Meaning for Modern Man*. New York: Farar, Straus and Giroux, 2011. 114 s. eISBN 978-1-466-80009-0.
- PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.
- VANGEMEREN, W. A. *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 1997. 1322 s. ISBN 978-0-310-49979-4.
- WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, vol. 16. Grand Rapids: Zondervan, ePab edition 2018. s. 566. ISBN 978-0-310-58836-8.